

rend. Ha nincs értékrend, akkor nincs kultúra. A kultúra nem más, mint az értékrend megteremtése és kifejezése, tudatosítása és örökítése. Meg kell őrizni az európai kultúra sokféleségét, és benne a magyar irodalom sajátos értékeinek körét.

ORWELL, A TESTVÉR

Tallai Gáborral, az Orwell-év projektvezetőjével Balogh Endre beszélget

– Sok hazai és külföldi szerzőnek egyaránt lehetne kiállítást szentelni Magyarországon. Miért éppen George Orwell-kiállítást nyitott meg a XX. Század Intézet?

– Az intézet már 2002-ben meghirdette az Orwell-évet, létrehozta a www.orwell.hu honlapot, és igyekezett minél több intézménnyel együttműködni: így a Duna Televízióval, a Magyar Nemzet című napilappal, az Origo internetes portállal. Nem kétséges, hogy a közép-európai régió gondolkodói nagyon sokkal tartoznak George Orwellnek, aki a történelmi „tisztánlátás” szimbolikus alakja. Mivel a XX. Század Intézet történeti intézmény, amely a 20. századdal foglalkozik, Orwell munkássága megkerülhetetlen a számára. Sőt az intézet egyenesen kötelességének érezte, hogy az angolszász szerzőről egészen eseménysorozattal emlékezzen meg. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a rendszerváltoztatásig a totalitarizmus korszakáról még alapkutatási szintű munkák sem születhettek részrehajlás nélkül. Orwell megkerülhetetlenségének tehát nem csupán az az oka, hogy éppen 100 éve született, hanem az is, hogy a centenárium kapcsán először válhattak objektív vizsgálat tárgyává az elmúlt évszázad totalitárius szörnyűségei.

Eric Blair – alias George Orwell – sokkal többet adott térségünk lakóinak, mint a világ más tájain élőknek. Míg Orwell disztópiáját a Nyugat egy lehetséges jövőképként olvasta, a közép-európai térség lakói befejezett múltként vagy jelenként tapasztalták, ami óriási különbség. Mindeközben Orwell nem egzisztencialista problémákkal foglalkozik – központi témája mindvégig a politikum, pontosabban egy eszmerendszer, a totalitárius eszmerendszer: ebből a szempont-

ból a kommunizmus, a fasizmus és a nemzeti szocializmus egyként értelmezhető. Orwell gondolataival messze megelőzte korát. A születésnapján megnyílt és a Terror Háza Múzeumban megtekinthető időszaki kiállítás mottóját („Az igazság akkor is létezik, ha tagadják” – *a szerk.*) még 1942-ben vetette papírra, míg a kiállítás egy másik kiemelt Orwell-mondata szerint – amelyet az angol baloldalnak szánt – nem elég antifasisztának lenni, hanem egyszersmind antitotalitáriusnak is kell lenni. Az európai baloldali filozófusok, szociológusok, élükön Jürgen Habermasszal, csak a 90-es évek közepétől tették magukévá ezt a gondolatot. Ha úgy tetszik, fél évszázad késéssel.

– *Van valami, ami miatt a XX. Század Intézet kiállítása egy esetleges angol, német vagy más nemzet hasonló törekvéseihez képest több, amit hozzáad Orwellhez?*

– Sajnos könnyű a dolgunk, mint minden közép-európai intézménynek, amely Orwellre kíván emlékezni. Orwell itt évtizedeken keresztül tiltott áru volt. Nagyon sok gondolatát nem ismerhettük meg, le sem fordították őket, az esszéi mind a rendszerváltoztatást követően jelentek meg, más írásai csak néhány éve, de olyanok is vannak, amelyeket máig nem lehet magyarul olvasni.

– *Én az Állatfarmot annak idején németül olvastam...*

– Van erről egy anekdotám. Egy jó barátom édesapja a hetvenes évek elején egy mezőgazdasági szakboltban véletlenül látta az *Animal farm*-ot a polcon. A könyv nyilvánvalóan nem szándékosan került oda, talán a könyvtáros hihette azt, hogy ez egy angol nyelvű mezőgazdasági szakkönyv, bele sem olvasott... Az ismerős édesapja többször elhaladt a polc előtt, azt hitte, hogy a könyv csalétek. Aztán, amikor néhány egyéb könyvet elhelyezett a kosarában, s látta, hogy nyugalom van, ezt is beletette. Ekkor sem történt semmi. Fizetett, és kiment a boltból. Így jutott hozzá az *Állatfarm* angol példányához...

Visszatérve az előző kérdéshez: nagyon sok gondolatát, munkáját, melyeket korábban nem lehetett elolvasni, most ismerhetjük meg. Az Európa Kiadó újra megjelentet bizonyos műveket, egyeseket most fordítottak le, a Cartaphilus Kiadó – melynek a kitűnő Orwell-szakértő, Nóvé Béla az ügyvezetője – szintén sorra adja ki a műveket... A másik többlet az, hogy Magyarországon először lehet nyíltan gondolkodni Orwell munkáiról. A kiállításon egy érintőképernyős adattáron igyekeztünk olyan mondatokat, gondolatokat összegyűjteni, amelyeket eddig bizonyára nagyon kevesen csipegettek ki az életműből.

– Mit gondolsz, ez a kiállítás ahhoz ad-e inkább segítséget, hogy a múltunkat ismerjük meg jobban, vagy inkább a jelenre, jövőre nézve vonhatunk le fontos következtetéseket?

– Orwell azt írja, legveszélyesebb az az eszmerendszer (vagy képviselője), amely a tökéletes igazság birtokosának hiszi magát. Ez ugyanis szellemi abszolutizmus, aminek a végeredménye gyakran a másik fél elpusztítása. A tökéletes igazság ilyen jellegű vélt birtoklása persze csupán metafizikai mankó. Az „én tökéletes igazságom”, a jó mellett megjelenik az ellenfél, „az ő tökéletes gonoszsága”, amellyel szemben bármilyen módon felléphetek, hiszen védenem kell a „tökéletességet”, amelyet kizárólag „én birtoklok”. Ebből a szempontból nem változik az ember. A társadalmi életben ma tetten érhető erők képviselői közül sokan szintén a tökéletes igazság birtokosainak tekintik magukat. Orwellt olvasva erre a képtelenségre is felfigyelhetünk. Ez tehát a jelen, és sajnos a jövő!

– A hatalom és a szabadság közti kapcsolatról valóban sokat megtudhatunk tőle...

– Gondolkodtunk rajta, hogy vajon most, amikor a „tiltott gyümölcs varázsa” elmúlt, elsüllyed-e Orwell is a történelem süllyesztőjében. Hiszen az idő a legkegyetlenebb kritikus, amely nincs tekintettel semmilyen felmentő körülményre. George Orwell azonban kiállta az idő próbáját, annak ellenére, hogy a mai napig sokan felhasználják őt saját céljaikhoz. Néhány évtizede a CIA Londonban, egy meghatározott boltban például ingyen juttatta a kelet-európai értelmiségnek még a drága kiadású Orwell-könyveket is. A gesztus nem volt önzetlen, hiszen bomlasztó hatásuk volt, ezeket a gondolatokat kellett „befecskendezni” a kommunista régióba. Az 1954-es John Halas-féle *Állatfarm*-rajzfilmben is módosították a mű befejezését: az állatok fellázadnak, és elkergetik a disznókat. 1999-ben aztán, a könyv legfrissebb filmes adaptációjában az állatok szintén megdöntik a disznók hatalmát, visszatérnek Jones gazdáék, mégpedig egy szelíd, mosolygós amerikai „McDonald’s-család” képében. Elfoglalják a farmot, és harmonikusan élnek együtt az amerikai beauty life jegyében. Úgy tűnik, nem könnyű elfogadni, hogy egymásra néznek disznók, emberek, és már nem lehet tudni, ki kicsoda.

Orwell kristálytisztán írt a totalitárius hatalom lélektanáról, az emberi színjáték e részéről. Szerintem mindig lesz reneszánsza. Nem lehetünk naivak. Hegel azt írja, hogy minden valamire való történelmi konstelláció kétszer következik be: egyszer egy bevezető fázisban, majd

amikor újra visszaüt, akkor jelenik meg teljes erővel. El lehet gondolkodni rajta – bár ez csupán spekuláció –, hogy a fasiszta, nemzeti szocialista és kommunista totalitarizmus egynek felel-e meg, és még ránk vár az igazi feketeleves, vagy végigjártuk már a Hegel leírta teljes utat. Bízunk benne, hogy túl vagyunk már ezen a történelmi leckén...

– *Orwell mint haditudósító, újságíró a médiára is nagy hatást gyakorolt...*

– Így van. Számtalanszor hivatkoznak rá, neve az állami beavatkozás, a diktatórikus mechanizmusok hívószava lett. Orwell grüss! – lehetett olvasni például Németországban, amikor egy lehallgatási botrány kapcsán hivatkoztak rá. Vagy itt van az Echelon-botrány, amikor kiderült, hogy az angolszász szolgálatok világméretű lehallgatórendszert működtetnek, mellyel európai politikusokat, üzletembereket, cégeket figyeltek meg... ekkor is Orwell neve került elő.

A XX. Század Intézet azt vállalta fel, hogy emlékezik és megidézi alakját. Eric Arthur Blair 1950-ben halt meg, még élnek, akik ismerték, filmek készültek velük – Orwellről sajnos nincs film. Másrészt itt az idő, hogy recepciójának is új lendületet adjunk.

– *Az emlékezés mindig a felejtéssel is jár. Van-e olyan szegmense az életműnek, amiről – visszatekintve, hiszen már megnyílt a kiállítás – azt mondanád, hogy kimaradt?*

– Ez egy időszaki kiállítás, viszonylag behatárolt területen. Egyszerre szeretnünk volna hatni az érzelmekre és az értelemre. Orwell materiális hagyatékának feldolgozása nem olyan „nehéz”, mert nem igen létezik ilyen. Az életrajz ismeretében a londoni Orwell-archívumban hamar ki lehetett választani a kiállítási objektumokat. Orwell sokat költözött, és állandóan selejtezett, ezért nem hagyott hátra jelentős anyagi hagyatékat.

– *Puritán életet élt?*

– Olyannyira, hogy egy adoma szerint éttermekben megszállottan a legrosszabb ételeket rendelte meg, majd jóízűen fogyasztotta el őket. Még a pincérek is meglepődtek rajta. Persze nem is volt gazdag, szerényen élt, igaz, barátai – Arthur Koestleren kívül – alig voltak...

– *Akin keresztül kicsit Magyarországhoz is kapcsolódott...*

– Igen. Nagyon jó barátok voltak. Egy levelet mi is bemutatunk, melyben Koestler tágas lakásának egyik szobáját kínálja Orwellnek, aki tuberkulózisban szenvedett, és akin a tengerparti levegő sokat segített. De ő nem kímélte magát, sok cigarettát szívott, és halálos beteg maga gépelte le kétszer az 1984-et.

Ha a személyét akarjuk közel hozni, akkor tudni kell, hogy nem csak a szavak embere volt. Nóvé Béla egy, a Kritikában megjelent cikkében írja, hogy 1956-ban magyar írók, értelmiségiek jöttek össze Londonban, hogy szimpátiatüntetést szervezzenek, és valaki azt mondta: de jó volna, ha itt lenne George, ő biztosan tüntetne! Erre állítólag valaki rávágta: dehogy lenne itt, már régen puskával a vállán menetelne Magyarország felé...

Orwell személyiségéhez, ahogy Schmidt Mária fogalmazott megnyitó beszédében, a haditudósítói tevékenység állt a legközelebb. Dolgozott a BBC-nél, s a spanyol polgárháborúból is tudósított.

Aki Orwell-kiállítást szervez, annak kevés anyaggal kell dolgoznia, így azt mondhatom, hogy nem hagytunk ki semmit. A kiállítás önmagában mégsem lenne teljes, nem véletlen, hogy egy egészéves rendezvénysorozatot szerveztünk. A Toldi moziban március óta fut egy filmvetítés-sorozat, ahol a munkáinak filmes adaptációit mutatjuk be, sok film ősbemutató Magyarországon. Pályázatokat indítottunk képzőművészeknek, irodalmároknak, és nemzetközi konferenciát szervezünk ősszel, ahol többek között a közép-kelet-európai régió történészei, társadalomtudósai és politikusai 1984-ről fognak beszélni. Sokan próféciaszerű érzelmi hangulatban fogadták az 1984-et...

– *Emiatt aztán szinte azt mondhatjuk, önbeteljesítő jóslattá vált a mű, sőt akár az sem zárható ki, hogy a kelet-európai rendszerváltoztatáshoz is hozzájárult...*

– Hogyne! Magyarországon például 1984-ben jelentek meg Hruscsov titkos beszédei vagy Koestler *Sötétség délben* című munkája. Ugyanebben az évben történt, hogy nem vettünk részt – egy „kollektív döntés” miatt – az olimpián. Erdemes körbejárni ezt az évet. Mint mondtam, több pályázatot hirdettünk, a képzőművészeti már lezárult, az esszépályázat leadási határideje is közeleg. A siker persze nem csak rajtunk múlik, nem tudom, a magyar értelmiség foglalkozni fog-e Orwellel. Így, összességében mégis azt érzem, sikerül körbejárni az életművét, munkáját. Természetesen örülnék neki, ha más intézmény is hasonló rendezvénysorozatot rendezne, mert akkor lehetne látni, mások hová teszik a hangsúlyt. Erre azonban sajnos nem került sor. Sőt, Orwell-évünkkel egész Közép-Európában egyedül állunk.

– *Koestleren kívül volt jelentős magyar szál Orwell életében?*

– Nem. Orwell nagyon zárkózott ember volt. Schmidt Mária a kiállítás bevezetőjében azt mondta, hogy Eric Blair legnagyobb kísérlete George Orwell volt. 30 éves kora körül vette fel ezt a nevet, vég-

rendeletét viszont ismét Eric Arthur Blairként jegyzi, s azt is kiköti, hogy ne írjanak róla életrajzot.

Ez a „kísérlet” tehát kudarccal végződött. Nem is végződhetett másként. Igazságszeretete, az elesettek iránti valós tettvégya, büszkesége, következetessége, kritikai éleslátása nem engedett más utat. Az olvasott Orwell nem volt könyvmoly, ismereteit megélt tapasztalatokra építette – például a csavargók életét élte, hogy megismerje a körülményeiket, ebből született az 1933-as *Csavargóként Párizsban, Londonban* című könyve. Mindez sikertelenségre kárhoztatta, egyfolytában kiadók után futkosott. Talán az *Állatfarm* hozott némi pénzt neki, de így sem hagyott maga után dús javakat.

Orwell felismerte a társadalmi igazságtalanságot, melyre a baloldali eszmerendszerben vélte felfedezni a gyógyírt – de aztán azt is fölismerte, hogy – Schmidt Mária szavai szerint – az „új ég” alatt az „új földön” még nagyobb nyomorúság született. Ehhez mersz kellett, hiszen a demokratikus szocializmus híveként mégis szembefordult a nyugati értelmiség azon részével, amely a sztálini Szovjet-Oroszország iránti szimpátiáját nagy erővel juttatta érvényre.

– *A végtelen következetességnek néha az a baja, hogy az ember előbb-utóbb önmagával kerül ellentmondásba.*

– Egy helyütt azt írja, hogy az író számára nem járható út az eszmerendszer cserélgetése, mindennek ára van.

– *Lehet tudni, hogy szeretik-e az emberek a kiállítást?*

– Jó döntés volt a Terror Háza Múzeum helyszínének kiválasztása. Ennek a múzeumnak ugyanis óriási a hitele, no meg a látogatottsága. Aki megnézi a Terror Háza Múzeum állandó kiállítását, az kíváncsi lesz az időszakos tárlatra is, amely szeptember végéig tekinthető meg.

– *Készül valamilyen kiadvány a zárást követően?*

– Orwell életművéről, műveinek magyar szamizdatirodalmáról, életének történelmi eseményeiről és ezek irodalmi következményeiről szóló írásokból szeretnénk szerkeszteni egy kötetet, amelybe talán a pályázati esszékből is tudunk válogatni. A www.orwell.hu honlapon pedig közölni fogjuk a beérkező esszéket. George Orwell születésének századik évfordulója azonban nem „zárja le” az életmű feldolgozásának munkáját. Nem lehetünk naivak, hogy azt gondoljuk, George Orwell ideje lejárt.